

ДОМІНАНТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО СЛОВОТВОРУ НЕОЛОГІЗМІВ ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА НЕОКЛАСИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто лексико-семантичний словотвір кївських неокласиків як вияв творчої поетичної інтенції. Новотвори названого типу розглядаються на тлі деяких важливих характеристик неокласичного дискурсу в узагальненому та індивідуально-авторському виявах.

The article deals with the lecsical-semantic word-formation of the Kyiv neoclassics as the display of creative poetic intention. The neologisms of this type are considered to be the basis of some important descriptions of neoclassic discourse in generalized and individual-author's displays.

Домінантна для сучасного мовознавства антропоцентрична парадигма дозволяє розглядати авторський словотвір лише як частковий вияв глибинних творчих інтенцій автора. З такого погляду словотвір постає втіленням думки у словесну форму, а тому характеристики новотворів як результату вияву цих інтенцій мають враховувати особливості усього творчого дискурсу як окремої художньої особистості, так і дискурсу відповідної школи, напряму в їх інтегральних зв'язках із суспільним дискурсом.

Визначивши об'єктом аналізу лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті, не можна обійти увагою, проте, і деякі власне словоцентричні аспекти. Один із найважливіших — словотвір, який у європейській традиції передусім характеризується з словоцентричного погляду (морфеми вичленовуються зі слова, що розглядається як базова одиниця мови), на відміну від напрямів американської лінгвістики, де словотвір потрактовується як синтаксичне явище в межах особливого розуміння синтаксису.

Серед наукових розвідок з цієї проблематики помітну кількість складають лінгвістичні праці, присвячені словотвору неологізмів. При аналізі лексичної неології у більшості науковців превалює лексико-словотвірно-таксономічний підхід: із художнього тексту вичленовуються відповідні одиниці, імпліцитно або експліцитно подаються їх класифікаційні характеристики (неологізми,

оказіоналізми, потенційні слова), проводиться словотвірний аналіз за лексико-граматичними категоріями (прикметники та іменники переважно). Такий підхід, визначений об'єктністю дериватології як галузі мовознавчої науки, не формулює водночас такі характеристики, які виводили б дослідника безпосередньо на проблеми тексту, на його дискурсивність. Підкреслимо однак, що мовознавці, які аналізують мовну семантику в її динамічних аспектах (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Гінзбург, О. Тараненко та ін.), зосереджують увагу на «постійних коливаннях, зсувах, інноваціях, постійній “тікучості”... включаючи індивідуально-оказіональні утворення»¹. А отже, рушійні сили мовних змін, зокрема «тенденція до виразності, експресії» та неологічний наслідок цих змін (розширення і звуження значення, «посилення» і «послаблення», «покращення» і «погіршення» значення мовної одиниці, спрощення і ускладнення її структури)² логічно можуть і мають розглядатися як специфічні ідіостилістичні характеристики, коли йдеться про авторські новотвори.

Щодо строгості традиційного лексико-словотвірнотаксономічного підходу, то в стилістичному аналізі він дозволяє зосередитися на словотвірній формі з метою «прочитання» змісту, внутрішньої семантики мовленнєвої одиниці. Як слушно зауважила Л. Шевченко, «тексти Миколи Зерова, як і кожне інтелектуально напружене письмо, спрощуються при застосуванні в аналізі лише одного з загальних методів інтерпретації, що їх обґрунтував ще Август Бьок, працюючи в історичному антикознавстві: граматичного, жанрового, історичного чи психологічного. Спеціальні лінгвістичні методології — структуральні, лінгвістичні, компаративні чи функціональні — швидше дозволяють говорити про множинність інтерпретацій, їх пошуковий потенціал, ніж про достатність аргументації»³. Коли в функціонально-стилістичному аспекті аналізуємо особливості неокласичного словотвору, йдеться переважно про індивідуально-авторські новотвори та потенційні слова. І це зрозуміло, оскільки словотвір загальномовних неологізмів знаходиться, так би мовити, поза зоною неокласика.

Індивідуально-авторське словотворення, на думку мовознавців, має значно більший ступінь свободи, оскільки воно обмежується, з одного боку, художньо-естетичними координатами поетичного світу автора, а з іншого — використанням можливостей усього словотвірного потенціалу національної мови відповідно до

авторських уподобань (усвідомлених або — частіше — підсвідомих).

З урахуванням обмежень, що зумовлені обережністю, з якою ставилися неокласики до лексичних новотворів, стає наперед зрозумілим, що в їх творчому доробку не знайдеться більш-менш помітного масиву неологізмів із яскравими ознаками експериментаторської роботи зі словом. Здається, тут ілюстрації є нечисленними: *змолитвувати, спаламарити, максимільян-волошинський, Лукроза* — з доробку М. Зерова, *проростень* у М. Драй-Хмари та деякі інші. Як бачимо, формалізованого експерименту властиво над словом, над його формою немає, а є обігрування смислів.

Водночас прагнення до експресивно-виражальних засобів неухильно веде кожного з поетів до пошуку нових, свіжих, яскравих слів. Передусім таку можливість надає незвичайне, нешаблонне поєднання основ різних слів. Тому новотвори на базі основоскладання є виразною прикметою неокласичного тексту. Усього таких одиниць виявляється понад 400, тобто переважна частина неокласичної неології. Більшість із них (255) складають прикметники, до того ж, нагадаємо, із 330 загальної кількості прикметників-неологізмів. Це прикметники на зразок *бадьоро-супокійний, бентежно-милий, залізнокрилий, розливотугий* тощо.

Помітну підгрупу становлять іменникові юктапозитні новотвори на зразок *архітектори-нездари, бабуся-хата, бабуся-школа, берізки-сироти, блискавка-змія, блискавка-шабля, бунтівник-загреба, туга-клекіт* — усього 111 одиниць. Сюди ж тяжіють дієслівні утворення подібного типу: *горіти-променіти, гудіти-вигравати, дзвеніти-брязкотіти, іти-сіяти, ляцати-співати, плакати-ридати, плакати-скаржитися, ревити-реготатися, рости-виникати, спішити-пливти, чекати-виглядати* — вичерпний список нашої вибірки.

Досить помітну групу складають і суфіксальні новотвори: (*алмазити, безоднявий, бенкетар* тощо — усього 130 позицій вибірки). Меншою мірою представлені в неокласиків інші способи словотворення неологізмів: префіксальний (*безвік, досмертний, забagrитися, надвесняний, праосінь* — усього 28 випадків вибірки), префіксально-суфіксальний (*бездахий, безчолій, білочадий* — 23 приклади вибірки), усічення основи (*аспанфут, панфут, багр, білокопит, дивогляд, ненажер, потороч* — 37 прикладів).

Серед абревіатур знаходимо передусім тогочасні загальнономовні неологізми на зразок *Держвидав, Держбанк, Дніпрельстан,*

Дніпрострой, робфаківець, Соробкоп, Чека та деякі інші. Сюди ж долучаються лексико-семантичні неологізми з тих, які також є символами епохи (*антена, бетон, білий, червоний, Жовтень, індустрія, комуна, лимон* — мільйон, *молот, «Плуг», «Челюскін», «Червоний Шлях», чорний ворон*). Окрему групу становлять загальномовні відносні неологізми, але й їх словотвір також виходить за межі проблеми лінгвістичного статусу неокласичної неології, а тому вони розглядаються в дисертації в підпорядкуванні до вирішення інших дослідницьких завдань.

Проте домінантність в аспекті функціонально-стилістичному, з проекцією на лексико-семантичний словотвір неологізмів розглядається як одна з вагомих неокласичних домінант.

Прошарок відповідних неологізмів у корпусі обстежених текстів відносно невеликий — 52 випадки, а спирається їх новизна передусім на прийоми обігравання семантики вихідного слова або зміщенні усталених семантичних зв'язків із іншими словами. Ця особливість притаманна усім неокласикам, а лексико-граматичні розряди представлені передусім іменниками, прикметниками, дієсловами. Потребують коментування і названі особливості за частиномовними групами окремо щодо кожного поета.

Випадки іменникових семантичних неологізмів у М. Драй-Хмари такі: *зв'ялив весняр блакитноокий / світанного життя **бильник*** = 'паросток' при словниковому *бильник* 'чорнобильник' [Гр.1, 56]; *У ній тайлось **гордування** / душі, що ладна одцвісти* = 'гідність, гордість' при *гордування* 'виявлення пихи, зневаги' [СУМ 1, 313]; *Не сховає й куц калини: / як з відра линув **грімій*** = 'злива з грозою' при *грімій* 'Тримлячий (про Зевса)' [Гр. 1, 327], *Я не даюсь, напружую всі сили, / змагаючись із **дивоглядом** цим* = 'потвора' при *дивогляд* 'диво' діал. [СУМ 2, 273]; *Поблідне **жариво** безкрає, / і потемнішає вода* = 'спекотне небо' при *жариво* 'тліючий вогонь' [Гр. 1, 474]; *Забуть — **забутку** бог не дав* = 'забуття' при *забуток* 'залишок; пам'ятка, заст.' [СУМ 3, 33]; ***Пахів** два, хоч аромат один* = 'запах' при тому ж словниковому значенні, але новизна полягає в оксиморонно-антонімічному використанні синонімів; *Кругом / усе **принишко** — ліс, чагар і трави, — / схилившись перед чорним **повзуном*** = 'удав' при *повзун* 'той, хто повзає' [СУМ 6, 647].

Подібне своєрідне використання слів виявляється також у трьох із п'яти випадків іменникових лексико-семантичних неологізмів у М. Зерова: *Як віл, іде поволі днина. / Застигла **колова** шулік* = 'коло'

при словниковому значенні *колова* ‘круговий ремінь у шлеї’ при *коловий* ‘круговий’ [Гр. 2, 270]; *Епічний пиворіз, герой-вагант, / Він всюди сіяв щедрою рукою / Колядку, діалог і студний кант* = ‘гуляка’ при словниковому значенні *пиворіз* ‘випивака’ [СУМ 7, 350]; *І їли ми, і забували дім, / Сім’ю й родовище* = ‘рід’ при словниковому *родовище* ‘природне скупчення корисних копалин’ [СУМ 8, 597].

Уся іменникова семантична неологія Ю. Клена (шість випадків) побудована на цьому ж принципі: *То я, сп’янілий, вінчаний грізьбою, / В твоїх мандрівках міг би участь брать* = ‘небезпека’ при *грізьбою* ‘погроза’ [СУМ 2, 170]; *Там дмухачі всесвітньої пожежі / Вбивають день по дню, немов кілок* = ‘підбурювач’ при *дмухач* ‘вітер’ [Гр. 1, 394]; *І раптом у розжєврене живло / Холодним подувом війне від моря* = ‘довкілля, природа’ при ‘усе живе, жива природа’ *діал.* [СУМ 2, 526]; *Невже ж обути нам самі лівіці, / А правій тюпати без ногавиці?* = ‘галоша’ при *ногавиця* ‘холоша’ *діал.*, *ногавиці* ‘суконні штани’ [СУМ 5, 439]; *І рішенця рум’янець прирожденний / Блідота думки хворої вкриває* = ‘смертельна хвороба’ при *рішенець* ‘вирок суду, рішення’, ‘кінець’ *рідк.* [Гр. 4, 24]; *Так кактус іноді сто літ / В корінні потай копить сили, / Щоб раптом викинути квіт / На диво всім — єдиним стрілом* = ‘стрімкий однократний рух, поштовх’ при *стріл* ‘постріл’ [Гр. 4, 216].

У М. Рильського в поезії, віднесеної до неокласичної, виявляємо всього один випадок семантичного переосмислення іменника: *І легко буде нам розвіяться внівець, / Як гасло принесуть останнє про кінець / Руками нашими збудовані антени* = ‘звістка, вість’ при *гасло* ‘висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик; умовний знак для дії; попередження, сигнал’ [СУМ 2, 40]. Аналогічний випадок представлений також у вибірці з творчого доробку П. Филиповича: *А те (слово) — у нерість перетвориться, і гляне / На нього сонячне проміння — / Воно засяє самоцвітом* = ‘самоцвіт’ при *нерість* ‘усе земне (окрім води), що не росте і не створене штучно: земля, каміння, метали, тобто взагалі мінерали’ [Гр. 2, 557].

Можна відзначити також прийом метонімії в М. Драй-Хмари: *жариво* = *небо* за суміжністю з *пекуче сонце*; *повзун* = *удав* як метонімічне позначення видового поняття через родові.

Прикметникова семантична неологія (18 випадків) представлена в неокласиків так: *безпричальних духів легіони*; *Коржєва побрижилась шкура*; *Демон побіденний*; *і ланцюгів / Таке*

невстрійливе бряжчання (ДХ); вітер *горовий*; *горяний* той перевал; *метеоричний* слід; *світосяйний* Хорс; *І* ждала дивних див, героїв *сутозлотих*; *Все* має час і пору *установу*; *Наук* любив він *сяйво щирозлате* (МЗ); *Пливке*, як пух, *летюче* листя слів; *Одважні вартіві, стрункі та бистроокі*; *Дедала бистроумного* нащадок (МР); *Не п'яний мед і не думок полинь* — *Димовий сон* несуть тобі години; *повітря повногруде* (ПФ).

Подібно до іменникової групи в названих мікроконтекстах виявляються семантичні зміщення вихідних слів: *безпричальний* ‘бездомний’ [СУМ 1, 142], тоді як у М. Драй-Хмари значення ближче до ‘безпритульний, неприкаяний’ (сема ‘дім’ семантично не зовсім узгоджується з уявленням про духів із нагірних сфер); *побіденний* ‘бідолошний’ [СУМ 7, 614-615] при ‘переможений’ у поета; *коржавий* ‘висохлий і жорсткий’ (про корж) [Гр. 2, 283] при текстовому метафоричному вживанні про задубілу старечу шкіру міфологічного лісуна, що обріс мохом, як пень; *невстрійливий* ‘неспокійний, грайливий’ [Гр. 2, 541], тоді як у тексті виявляються значення ‘незлагоджений, неритмічний, негармонійний, какофонічний’.

Те ж саме спостерігається щодо слововживання М. Драй-Хмари: *горовий* ‘гірський’ [СУМ 2, 135] при текстовому ‘височинний’; *горяний* ‘гористий’ [СУМ 1, 317] при ‘гірський’, *світосяйний* ‘осяний світлом’ [СУМ 9, 96] — ‘випромінюючий світло, сяючий світлом’; *щирозлотий* і *сутозлотий* ‘з чистого золота’ [СУМ 9, 867; СУМ 11, 587] — ‘справжній, не позірний’; *метеоричний* ‘властивий метеорові’ [СУМ 4, 688] — ‘пов’язаний з метеором, дотичний до метеора’. Тотожно в М. Рильського: *пливкий* ‘здатний плавитися, плавкий; позбавлений чітких обрисів, розпливчастий’ — ‘легкоплинний, летючий’; *бистроокий* тут: ‘пильний’, *бистроумний* тут: ‘вигадливий; хитроумний’. Додамо, *хитроумний* — типовий давньогрецький епітет багатьох богів і героїв, у тому числі Прометей, Посейдона, Дедала — великого умільця, який придумав риштування для хтивих зносин Пасіфаї з биком (від чого народився Мінотавр), побудував Кносський лабіринт на Криті для переховування того ж таки Мінотавра, зробив крила для свого сина Ікара. Саме ім’я *Дедал* (гр. Δαίδαλος) етимологічно пов’язане з δαίδαλος ‘умілий, удатний, вправний’. Отже, слововживання М. Рильського справді має на увазі семантичну асоціацію з характеристикою напівміфічного героя.

Аналогічне спостереження можливе щодо семантизації слова *димовий* у П. Филиповича — *димовий* тут: ‘примарно-паморочливий’.

Але дещо інший прийом нової семантизації виявляється у виразі *повітря повногруде*: в даному випадку убачаємо метонімічну компресію смислу — *свіже повітря, що наповнює легені (груди), приносячи фізично-тілесну насолоду*.

Серед дієслів неологічну семантизацію представляють такі випадки: *горбатіє хребет; ростуть дерева, колосіють зорі; Горус над усім високотонний голос* (ДХ); *і здавалось, від когось надихнуте тіло / намножалось, двигтіло, жило* (МЗ); *кільчиться, мов змії, звисле віття* (ЮК); *Там, за нею, лебедіє, / Як дощем облиті луки, / Зореокої надії / Обітована земля* (МР). Так, словникове значення *горбатіти* ‘ставати горбатим’ [СУМ 2, 126], а текстове — ‘виднітися у вигляді хребтів’; *колосіти* = *колоситися* [СУМ 4, 233], тобто ‘визрівати, вибиватися в колос’, тоді як у М. Драй-Хмари йдеться про зорі, які з’являються дедалі більше з настанням пізнього вечора і ночі — йдеться, отже, про художню метафору; *намножитися* ‘народитися у великій кількості’ [СУМ 5, 129] (доконаний вид *намножатися* словник не подає) при тому, що в М. Зерова увиразнюється значення ‘розбухати’; *кільчитися* ‘пускати кільчики, паростки; проростати’ [СУМ 4, 162] при текстовому ‘звиватися кільцями, зміїтися’.

Особливо яскравий приклад неологізації представлений словом *лебедіти* у М. Рильського. Словник подає лексему в такому значенні: ‘лепетати; жалібно молити; наспівувати (жалібно)’ [СУМ 4, 457], а в поета виступає зовсім інше — ‘виднітися’. Сама строфа стає надзвичайно образною за рахунок появи індивідуально-авторського неологізму *зореока надія*, а поруч із цим у слові *лебедіє* синтезується ідея далечі, в якій *леліє*, тобто видніється, переливається світлом *всеземного колективу обітована земля*. Очевидно, можна говорити про приховану паронімію, коли наявне в тексті слово натякає на відсутню паронімічну (за звуковою подібністю в даному разі) пару. Водночас яскраво виявлено інший змістовий план — образ *лебедя*, тобто птаха символічного як для неокласиків у цілому, так і для М. Рильського зокрема.

Зауважимо, образ лебедя як символу неокласичної поезії асоціюється з доробком М. Драй-Хмари завдяки таким його творам, як «Лебеді» та «Сонет» (переклад зі Стефана Малларме). Але в М. Рильського з-посеред неокласиків образ лебедя зустрічається найчастіше, пор., зокрема, таку вибірку: *Пливають лебедоньки в убранні білосніжнім; Хитай легенько лебедів; весняне ячання лебедине; лебеді нелякані ячать; їй (Афродіті) молились зраї*

лебедині; Не одягайся в полум'я шовків, / Не огортайся пухом лебединим; Радість, / що лебединим віяла крилом; А я пливу блакитною рікою, / І лебединий ключ понадо мною, / Як парусами, крилами дзвентить; Тихо злетіли лебеді білі, / Тихо на воду сідають, / Плещуться ніжно в трепетній хвилі, / Бризками райдуги грають; І дівчина, обсіпана квітками, / Іде, немов пливе лебедонька в воді; Острів-колиска тихенько гоїдається, / Лебеді-феї несуть мені сни; і діва-лебідь, чиста як весна, / із хвиль, із пін, із казки вирина; як лебідь, ріж блакить.

Проаналізовані вибірки пов'язані з проблемою статусної інтерпретації відповідних слів. Можливо, деякі ілюстрації є дискусивними як вияв неології та можуть бути потрактовані дериватологами з погляду образного вживання слова (пор. у цьому відношенні *горбатіти*, *колосіти* та ін.). Це справді проблема підходів різних мовознавчих напрямків, але перед її обґрунтуванням звернемося ще до кількох прикладів.

Так, зустрівши дієприкметники у виразах на зразок *повечорілий шлях* (ПФ), *покарбовані гори* у сенсі 'гірський масив, гори якого мають вигляд карбованих, чітко видніються' (ЮК), *розгардіяшений* (ДХ) тощо та виявивши відповідні інфінітиви у словнику, дослідник щоразу має на рівні досвіду та власної інтуїції віднести авторські форми до того чи іншого розряду. Наприклад, на фоні звичайних нормативних виразів *повечорілий день*, *повечоріле небо*, безособового *повечоріло* (тобто йдеться про повсякденні явища як марковані елементи добового циклу) виявляється образність сполучення *повечорілий шлях*, що виникає як наслідок зміщення лексико-семантичної сполучуваності. Більше того, цю образність легко продовжити, залучивши слова типу *річка*, *луг*, *гори*, *море*, *ліс*, *озеро* — назви статичних у просторі об'єктів, візуальне сприйняття яких змінюється залежно від добової пори.

Але чи є в останньому випадку неологізм? Зважаючи на авторське зміщення семантики дієприкметника, можна говорити, на нашу думку, про аналізовану форму як про лексико-семантичний неологізм. Безумовно слушним є у названому контексті відоме положення О. Потебні про те, що найменша зміна у формальному або субстанціональному значенні слова робить його іншим словом, інакше кажучи — слово у мовленні може відповідати тільки одному акту мислення і не має більше одного значення⁴. Водночас, у межах усталеної традиції розуміння словотворення такий підхід є

дискутивним і відносить названі слововживання до *контекстуального значення*, яке ґрунтується на прийомах зміщення лексичної сполучуваності. Неоднозначність підходів у цьому випадку є швидше уточненням методичних позицій різних мовознавчих напрямків, ніж понятійною суперечністю.

Повернемося ще до прикладу *розгардіяшений*, де форма спирається на словникове дієслово *розгардіяшити* ‘привести у стан безладдя матеріальні, фізичні предмети, розташовані у межах певного простору, певної поверхні; безладно порушити їх нормальний порядок у цих межах або з порушенням цих меж’ з подальшими абстрактно-семантичними перенесеннями цього значення на явища високого ступеню інтенсивності або з участю великого масиву людей, подій (про сварку, бійку, війну, заколот, сильні соціальні заворушення). М. Драй-Хмара використовує дієприкметник надзвичайно виразно: *Розгардіяшений зовнішнім строем вулиць, / я раптом спорожнів, згубивши все інтимне*⁵. Експресія виникає за рахунок антитези: *зовнішня упорядкованість вулиць* вносить хаос у психологічний стан ліричного героя — саме він *розгардіяшений* і спустошений внутрішньо. На цьому вістрі постає головний чинник експресивності — зміщення сигніфікативного плану в значенні дієприкметника: він позначає дисгармонію, розпад одиничного об’єкта — особистості. Антитеза, таким чином, переходить в оксиморон.

Безсумнівно, ступінь виразності в даному випадку є значно більшим у порівнянні з попереднім прикладом *покарбований*. Питання, що потребує аргументації не лише неокласичним слововживанням можна сформулювати так: наскільки може слугувати критерієм неологічності формально ніяк не визначений ступінь експресивності?

Усвідомлюючи, що однозначні критерії виявити важко, узагальнимо лише одне — у кожному з проаналізованих і подібних випадків є універсальна ситуація: нова семантизація так чи інакше відомої лексичної форми. На одному полюсі тут знаходяться безсумнівні випадки семантичної неології (*забуток, лебедіти, побіденний* та ін.), а на іншому — іноді майже невловиме образне зміщення семантики: пор. ще до цього ряду *установний = статутний* [СУМ 10, 496], але ‘установлений порядком буття’ у М. Зерова.

Примітною рисою у неокласиків є особливе використання паронімії — діалектне чи рідковживане слово при своєму

узвичаєному значенні вживається як своєрідний синонім або просто асоціатив до однокореневого загальновідомого слова: *грімий* — *грім*, *забуток* — *забуття*, *бильник* — *билина*. Слід підкреслити, що це особливий стилістичний прийом, не схожий на паронимію чи паронімічну атракцію, коли зближуються два або більше паронімів, які усі наявні в тексті, пор.: *Борвій-буран схопив дерева в бран*; *серпанок серпня* (І. Драч), *груди грудня* (М. Вінграновський); *над нами лунуть луни* (М. Драй-Хмара).

Наголосимо також на тому, що неокласики використовують для неологічної семантизації перш за все периферійну лексичну зону загальнонаціональної мови. Очевидно, за цим стоїть мотивація (радіше підсвідома), за якою не слід переобтяжувати образну систему поетичного слова додатковими смисловими обертонами, щоб не утруднювати його сприйняття: читач, відчуваючи узагальнене кореневе значення початкового слова і не знаючи його конкретного лексичного значення, сприймає слово в авторському значенні.

За логікою викладу тип проаналізованої лексики можна було б класифікувати як різновид відносних неологізмів: адже йдеться про перенесення слів із однієї сфери загальнонаціональної мови в іншу. Водночас авторські семантичні трансформації таких слів очевидні, що дозволяє зарахувати їх до лексико-семантичних неологізмів.

З іншого боку, в неокласичному тексті є невеликий прошарок перенесеної лексики, де такі трансформації відсутні. Власне, така лексика й може представляти відносні неологізми у чистому вигляді. Однак питання про неологічність того чи іншого слова, що його можна зарахувати до відносних неологізмів, знову ж таки, є дискусійним у словотворі й функціональній стилістиці.

Передусім залишаються невизначеними абсолютні межі відносності. З теоретичного погляду зрозуміло, що відносність може варіюватися в таких межах, як переміщення слів із інших щодо літературної мови форм існування національної мови (територіальні та соціальні діалекти), переміщення з інших функціональних стилів однієї літературної мови (у тому числі переміщення запозиченої лексики з певного функціонального стилю літературної мови у мову художньої літератури).

З іншого боку, у доробку неокласиків використовуються слова, які знаходимо у словниках зі спеціальними помітками (рідковживане, діалектне, застаріле та ін.), що особливо є характерним для лексики, яку використовує М. Драй-Хмара. Із функціонального погляду такі

слова мають те ж саме навантаження, що й авторські неологізми: новизна вираження, незвичайність, експресивність. Недарма М. Рильський, характеризуючи лексичні уподобання М. Драй-Хмари, представляє рідкісні й нові слова як функціональну єдність. Ця єдність дозволяє розглядати (хоча і з певними застереженнями) означене коло лексики разом із неологізмами.

Висловлені міркування в першу чергу стосуються діалектної лексики. Відомо, що використані в художньому тексті з різними естетично-образними мотиваціями (етнографічний колорит, мовленнєва характеристика героїв тощо) діалектні слова прийнято називати діалектизмами, і в такому аспекті про них важко говорити як про неологізми. З іншого боку, коли йдеться про авторське прагнення розширити діапазон літературної мови за рахунок територіально обмежених слів, збільшити таким чином індивідуально-авторський потенціал її виражальних засобів, можна говорити про міграцію слів із однієї сфери національної мови в іншу. Відповідно, такі слова можуть розглядатися в аспекті неології як різновид відносних неологізмів. Разом із тим подібна кваліфікація слів виявляє певний ступінь дослідницького суб'єктивізму, що дає підстави для різнотлумачень стосовно конкретних випадків. Так чи інакше, але звернення до цього розряду слів у доробку неокласиків становить об'єктивний інтерес, незалежний від формалізованих дослідницьких класифікацій з їх суб'єктивізмом, якого не можна уникнути.

Як прояв складності досліджуваного явища зазначимо, що наша первинна вибірка становила 98 відносних неологізмів, більшість із яких (57) припадала на творчість М. Драй-Хмари. Однак при ретельнішому розгляді довелося обмежитися для аналізу всього 12 словами. До вилучених слів потрапили, на прикладі М. Драй-Хмари, такі: *аврукати, житець, потвар, безматень, веселик, вихліб, гойний, борвій* та ще ціла низка подібних одиниць, до яких словники подають ті ж самі значення (але з відповідними помітками діалектності, рідковживаності, розмовності, поетичності тощо), які виявляються в неокласичному доробку без помітних семантичних зміщень (на відміну від розглянутих вище слів подібного гатунку). Остання обставина з урахуванням, зокрема, позиції М. Рильського, який говорить про рідковживані слова та неологізми (тобто дистанціює ці класи слів), та з урахуванням позиції критиків, які також відзначають використання діалектної та неологічної лексики М. Драй-Хмарою як

функціонально самостійних лексичних груп, і дає підстави не кваліфікувати окреслену групу слів як відносні неологізми.

Перспективно розглянути відносні неологізми цього типу в загальному контексті поетичної неології. Так, відомо, що дослідникам ще не пощастило відшукати в українській мові слово *проростень*, яке слугує назвою першої збірки поезій М. Драй-Хмари. Очевидно, воно є індивідуально-авторським новотвором, але таким новотвором, який цілком відповідає духові народної мови — пор. *прорость, прорість*^{6,7}. У І. Родіонової знаходимо надзвичайно цікаві спостереження над лексикою поета: «Словникові раритети М. Драй-Хмари не призначені для частотного використання, вони, за В. Іванисенком, «є елементами конкретного, локального образу і не претендують на загальноновживаність. Важко знайти значення цих слів у тлумачному словнику...». І далі дослідниця розглядає такі приклади українських слів, як *басамани* ‘різної барви смуги’, *вербляниця* ‘пора цвітіння верб’, *джерегелі* ‘жіночі коси’, *вихліб* ‘безхліб’я’, *безматень* ‘рій без матки’, *дерга* ‘груба тканина’, *лунути* (у тексті І. Родіонової помилково написано *линути*) ‘умирати’, *безвік* ‘вічність’, *фльорес* ‘траурний флер’, *рипа* ‘вибоїна’, *гримій* ‘той, що гримить’, *підмет* ‘грядка, де ростуть коноплі’⁸.

Твердження І. Родіонової суперечливе в тій частині, що названі нею слова зафіксовані в українських словниках (і є отже відносними неологізмами), проте рідкісність і водночас надзвичайна виразність цих слів не викликає жодних сумнівів.

Продуктивним є аналіз цієї групи слів у паралелях із неологією. Отже, слово *проростень* є неологізмом. Він утворений суфіксальним способом від дієслівної твірної основи *пророст-* за допомогою суфікса *-ень* (відповідно до графеми, а не фонетичного запису). Словотвірними аналогами до нього є авторське слововживання: *безматень, вулень, прикорень, східень*, а також два його юкстапозити потенційного типу — *велетень-розмай* та *відгулень-кінь* (слова наведені у початковій, а не текстовій формі). За цим стоїть, очевидно, одне зі структурно-словотвірних ідіолектних уподобань поета — іменники на м’який приголосний основи (сюди ж залучаються такі функціонально обмежені слова, як *повновласть, потязь* ‘довге озеро’, *червінь* ‘багрянець’ та деякі інші). У своїй сукупності наведені слова, як на нашу думку, підкреслюють пластичну органічність зв’язку із загальнонародною стихією індивідуально-авторського неологізму *проростень*.

Ще одним із проявів структурно-словотвірних уподобань неокласиків можна вважати використання слів, утворених способом усічення основи, або нульової суфіксації (чи слів, зовні схожих на результат усічення). Так, у М. Драй-Хмари знаходимо слововживання: *гавк* = *гавкання*, *забаг* = *забаганка*, *кеп* ‘дурень’, *креп* ‘міць, сила’, *ненажер* = *нежерливість*, *нуд* = *нудьга*, *пах* = *запах*, *потороч* = *потороча* ‘привид’, *прокид* ‘дія за *прокидатися*’, *тяж* = *тяжа* ‘тягар’. Тотожно в Ю. Клена: *багр* = *багра*, *безмір*, *згин*, *вонь* ‘запах’, *лахмань* = *лахмання* ‘лахміття’, *павідь*, *пал*, *розтріск*, *сновид*, *стріл*, *просторінь*, *студінь*, *прозолоть*, *чвань* ‘чванство’; у М. Зерова: *прияр* = *приярок*, *роц* = *рость*, *фіолет* ‘фіолетовий колір’; у М. Рильського: *білокопит*, *копит*, *приторк*; у П. Филиповича: *нерість*, *плинь*, *розталь*.

У цілому помітно, що найбільше подібних слів вживають М. Драй-Хмара та Ю. Клен. Цікаво і те, що авторські неологізми неокласиків часто створюються за названим типом слів: *потороч*, *ненажер* (ДХ), *прияр* (МЗ), *багр*, *вонь*, *лахмань*, *розтріск*, *сновид*, *стріл* (ЮК), (кінь) *білокопит* (МР), *нерість*, *плинь* (ПФ).

Таким чином, рідковживана, периферійна лексика в неокласичному тексті виявляється настільки щільно пов’язаною з неологічними уподобаннями поетів-неокласиків, що однозначну межу між словом із національної української мови та словом-неологізмом поза авторським текстом провести буває нелегко. Тим самим лексико-семантичні неологізми неокласиків як одна з домінант у їх творчості демонструють прояв органічного зв’язку ідіостилістичного слововживання із загальномовними закономірностями.

¹Тараненко А.А. Языковая семантика в её динамических процессах. – К., 1989. – С. 3; ²Там само. – С. 3; ³Шевченко Лариса. Микола Зеров. Тексти. Інтерпретація // Слово. Стиль. Норма. Зб. наук. праць, присвяч. 65-річчю з дня народж. д-ра філол. наук, проф. С.Я. Єрмоленко. – К., 2002. – С. 67; ⁴Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I. – С. 65; ⁵Драй-Хмара М. Вибране / Упоряд. Д. Паламарчука, Г. Кочура.; Передм. І. Дзюби. — К., 1989. — С. 345; ⁶Томчук О. Ф. Естетична система Михайла Драй-Хмари: генеза, творча реалізація: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ізмаїльський державний педагогічний інститут. – Ізмаїл, 2001. – С. 146; ⁷Родіонова І. Г. Поезія Михайла Драй-Хмари у колі київської «неокласики» 20-х років ХХ століття: Дисерт. ... канд. філол. н.: 10.01.01 / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – К., 2004. – С. 117; ⁸Там само. – С. 118.

Список умовних скорочень

Гр – Словарь української мови. Зібрала редакція журн. «Киевская старина». Упоряд. з додатком власн. матеріалу Б. Грінченко. — К., 1907. — [Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомех. способом. — К. — Т. 1. А-Ж. — 1958. — XLIV, 494 с.; — Т. 2. З-Н. — 1958. — 573 с.; — Т. 3. О-П. — 1959. — 506 с.; — Т. 4. Р-Я. — 1959. — 563 с.

ДХ – Драй-Хмара М. П. Вибране / Упоряд. Д. Паламарчука, Г. Кочура; Передм. І. Дзюби. — К., 1989. — 542 с.

МЗ – Зеров М. К. Твори: в 2 т. / Упор. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко; Передм. М. Рильського. — К., 1990–. Т. 1: Поезії; Переклади. — 1990. — 843 с.

МР – Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. — К., 1983. — Т. 1. — Поезії. 1907-1929. Проза. 1911-1925. — 535 с.

ПФ – Филипович П. Поезії / Редкол. В. В. Віденко та ін.; Вступ. ст. і прим. Н. В. Костенко. — К., 1989. — 196 с.

ЮК – Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. — К.: Дніпро, 1991. — С. 3–23.

СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. — К., 1970-1980. — Т. 1-11.

М.Л. Штельмах, асп.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ РІЗНОВИДІ ЖАНРУ ІНТЕРВ'Ю

У статті розглядаються лексичні механізми вияву полісемії та створення емоційно-експресивної образності в текстах публіцистичного різновиду інтерв'ю.

The lexical means of expressing polysemy and creating emotinal sense in the sociopolitical texts of interview are examined in the article.

У традиційних стилістичних дослідженнях із приводу полісемічних засобів експресивного увиразнення текстів стилю масової інформації здебільшого зазначалося про тенденцію до афоризації емоційних образів, сталих експресивних слів та словосполучень¹.

На нашу думку, вивчаючи полісемічні засоби набуття текстом жанру інтерв'ю виразної експресивної сили, можна помітити активну тенденцію до переосмислення нових механізмів творення художності в мовній структурі, яка полягає у новій лінгвостилістичній мотивації